

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԷՌՈՒԻՑԻԱՆ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆԻ

Հեգէլ — Ֆոյերբախ — Մարքս — Պատմութեան մատերիալիստական ըմբռնումը:

Անցնենք սոցիալական էտիկեցիօնիզմի երկրորդ հոսանքին, որը բղխում է, ինչպէս արդէն յիշել ենք ¹⁾, Հեգէլի փիլիսոփայութիւնից: Պատմութեան փիլիսոփայութիւնը (որը զբաղւում է սոցիալական էտիկեցիայի պրոբլեմով) մի անբաժան մասն է կազմում Հեգէլի հոյակապ փիլիսոփայութեան. առաջինը լաւ ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է երկրորդի ծանօթութիւնը:

Հեգէլի փիլիսոփայութեան մէջ ամեն բան վերածւում է գաղափարի: Գաղափարն է միակ իրականութիւնը. նա ամեն իրականութեան բովանդակումն է: Գաղափարը կամ համաշխարհային «բացարձակ ոգին» գոյութիւն ունի յաւիտենականութիւնից ի վեր, տիեզերքից անկախ — և տիեզերքից առաջ գոյութիւն է ունեցել որ և է տեղ: Նա շարժւում է ներքին յարակաջ մի սկզբունքի զօրութեամբ, անցնում է պէս-պէս յաջորդական շրջաններ: Զւելով նախնական ազատ ու պարզ դրութիւնից, երբ նա դեռ ինքն իրեն գոյութիւն ունէր՝ (Der Geist an sich) իբրեւ սոսկ պոտէնց (կարողութիւն), առանց որ և է բովանդակութեան, առանց որակի ու քանակութեան՝ տիեզերական ոգին դուրս է գալիս իրենից, մերկանում է բնութեան մէջ, իրականացնում է բնութիւնը իր տարբեր աստիճաններով, անցնում է մեխանիկայի, ֆիզիկայի, օրգանիզմի դրութիւններից, ապա թողնում է բնութիւնը, ուր նա իրեն օտար է զգում, և նորից վերադառնում է զէպի ինքը, նորից գրնում է ինքզինքը, որպէս ազատ ոգի, գիտակից գաղափար և բացարձակ

¹⁾ Տես Մուրճ 1898, № 10 — 11.

ճշմարտութիւն: Այդ անսահման պրոցէսի առաջին ֆազիսը (մինչև ոգու արտայայտուիլը բնութեան մէջ) պատկանում է տրամաբանութեան, երկրորդ ֆազիսը (ոգին շարժւում է բնութեան մէջ) պատկանում է բնութեան փիլիսոփայութեան, վերջապէս երրորդը՝ (ոգին գտնւում է ինքզինքը) պատկանում է մտքի փիլիսոփայութեան:

Այդ վերջինի մէջն է մտնում պատմութեան փիլիսոփայութիւնը:

Այդպիսով, ամեն բան, ինչ որ գոյութիւն ունի՝ ֆիզիկական ու բարոյական աշխարհը, բնութիւնը և մարդկային պատմութիւնը ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ միևնոյն գաղափարի՝ յաջորդական ֆազիսները: Մի անհուն պրոցէս, մի անընդհատ, ճակատագրական շարժում, որի մի մասն է կազմում մարդկութեան պատմութիւնը:

Շարժումը ղիալեկտիկական է: Ամեն մի միտք, ամեն մի առարկայ պարունակում է իր մէջ իր բացասականը, ամեն մի դրութիւն՝ իր հակադրութիւնը: Միտքը մի անգամ տրեւելով՝ բացասում է ինքն իրեն, բայց փոխանակ ջնջելու այդ հակասութիւնով՝ նա, այսպէս ասած, հաշտւում է իրեն հետ մինոր զաղափարի մէջ, մի նոր իրականութեան մէջ, որ աւելի բարդ ու հարուստ է: Այդ նոր զաղափարը հաստատուելով՝ նոյնպէս ժխտում է ինքն իրեն, ապա նորից վրայ է հասնում հաշտութիւնը կամ համադրութիւնը (սինթէզ), և այդպէս անընդհատ շարունակւում է պրոցէսը — դրութեամբ, հակադրութեամբ ու համադրութեամբ — մինչև որ գաղափարը հասնում է իր բացարձակ կատարելութեան, ուր նա իբրև բացարձակ ոգի՝ հանդիսանում է գերագոյն արգասիքը տիեզերական կերպարանափոխութեան:

Այս է Հեգելի հռչակաւոր տրիադը և ղիալեկտիկական շարժումը: Նա ընդգրկում է բովանդակ տիեզերքը, դասաւորում, շղթայում ու բացապրում է մտքի և իրականութեան բոլոր տարրերը՝ բնութիւնը իր բոլոր թափաւորութիւններով, ոգին իր բոլոր ֆազիսների մէջ, պատմութիւնը իր բոլոր դարաշրջաններում, քաղաքականութիւնը, գեղարւեստը, զրօնը, գիտութիւնը և այլն: Ամեն տեղ նոյն անսոսափելի տրիադի կիրառումն ենք տեսնում:

Համաշխարհային պատմութիւնը, որ Հեգելի համար մի անհրաժեշտ ղիալեկտիկական պրոցէս է, շարժւում է — տրիադի օրէնք-

ներով—երկու բեռներին միջև՝ անազատութեան (Unfreiheit) և ազատութեան։ Ազատութիւնը հանդիսանում է իբր նպատակ պատմական էությունից։ Առաջին էությունն ժամանակագրապէս այն է, ուր միայն մէկն է ազատ (միահեծան պետքը)—արեւելեան ազգերի պատմութիւնը։ Դրան յաջորդում է երկրորդ էությունն, ուր շատերն են ազատ—յունական-հռոմէականը։ Վերջապէս գալիս է երրորդ էությունն, ուր ընդհրդն էլ ազատ են—նորագոյն պատմութիւնը ¹⁾։ Ազատութիւնը, ըստ Հեգելի, միայն պետութեան մէջ է զարգանում, և պատմութիւնը սկսում է միայն պետութեան ծագումով, իսկ նրանից առաջ՝ մարդկութեան վայրենական ու բարբարոսական երկարատեւ շրջանները չեն զբաղեցնում Հեգելին։ Թերեւս մեղաւորն էր այդպէս էլ թնոգրաֆիայի տակաւին աղքատ վիճակը։ Բացարձակ ոգին սկսում է իր չուն Զինաստանից, անցնում է Հնդկաստան, այնպէս ինչ՝ Պարսկաստան, Յունաստան, Հռոմ, Գերմանիա—յաջորդաբար, երբէք չը բնակելով երկու վայրերում միաժամանակ կամ երկու անգամ միեւնոյն վայրում։

Հեգելը բնական ազենայների ազդեցութեան քիչ տեղ է տալիս։ Բայց դրա փոխարէն՝ նա մի նոր էլեմենտ է մտցնում սոցիալական էությունից՝ օրինակով մէջ. նա ընդունում է, որ մարդկութեան ասպիճանական զարգացումը ունի իր յատուկ, ներգոյնակ օրէնքները՝ անկախ շրջապատող միջավայրի փոփոխութիւններից, բնութեան ազդակների խաղերից։ Այնտեղ, ուր շրջապատող բնութիւնը չի փոփոխւում, մարդկային հասարակութիւնը կը դատապարտւի հազարաւոր տարիների ընթացքում անշարժ մնալու, եթէ ուրիշ, զուտ սոցիալական մղումներ հրապարակ չը գան։

Այդպիսով, Լամարկից և Դարւինիզմի ուրիշ նախակարա-

¹⁾ Պէտք է նկատել, որ քաղաքական աշխարհում Հեգելի բացարձակ իդէալիզմը փոխւում է ամենակոպիտ ուշալիզմի։ Նրա քաղաքական իդէան էր բնութագրաւ մի պետութիւն՝ նման ժողովրդապետ իր ժամանակակից Պրուսիային։ Եւ նրա հռչակաւոր ֆրազը՝ Alles, was wirklich ist, ist vernünftig (ինչ որ իրական է՝ բանաւոր է) կարծէք սրբագործել է ուղում 20-ական թւականների պրուսական ուժով։ Այդ ֆրազից օգտուելին փորագրում ծալրաւիկ պանդանոզականները, ինչպէս նաև ծալրաւիկ արմատականները։

պեպներին անկախ՝ նոյն էությունիցմի սկզբունքն էր, որ տակաւին դարուս քսանական թւականներին փիլիսոփայօրէն արծարծեց։ Հեգէլը՝ Նրա դիալեկտիկական մեթոդը—որը մի առանձին կարեւորութիւն ունի մեզ համար—գերազանցապէս յեղափոխական է. նա յարակաջ ոչինչ չի ընդունում մութի և իրականութեան ոչ մի աշխարհի մէջ։ Ամեն բան ղառնում է (Werden, devenir)։ Ամեն բան ժխտում է ինքն իրեն իր նախորդ գրութեան մէջ և փոփոխելով զարգանում է դէպի նոր ձեւեր։ Մինչև այն օր չլաւիրեցական» դիւրած բարոյական, իրաւական և այլ հասկացողութիւնները յայտարարում են փոփոխական, կործանման ենթակալ։ Տարբեր ժամանակներում տարբեր են եղել նրանք և տարբեր պէպք է լինին միշտ։ Հաստատում է համաշխարհային յարաբերականութեան (Relativité) գաղափարը։

«Դիալեկտիկական ձգտում է բմբռնել իրերը և նրանց գաղափարական անդրադարձումները (մեր գլուխներում) իրենց մշտապես շարժման ու սպառնաւական շղթայացողութեան մէջ, իրենց ծագման ու անհերացման մէջ։ Դիալեկտիկայի տեսակէտից՝ մարդկային ստատութիւնը հէնց մարդկութեան զարգացման պրոցէսն է ¹⁾»։

*
* *

Հեգէլի պարմափիլիսոփայական աշխարհայեցողութիւնը էապէս իդէալիստական է։ Ամեն տեղ գաղափարն է շարժման ֆակտորը։ Իրերը և նրանց զարգացումը իրականացած անդրադարձումներն են յաւիտենական գաղափարի. և ոչ ընդհակառակը։ Իրականութիւնը զլիւի վայր է զրւած։

Հեգէլիանիզմը երկար չապրեց։ Երեսնական թւականներից արդէն սկսել էր Հեգէլեան շկոլայի կազմալուծումը։ Հանդէս էր եկել նրա «ձախակողմեան թւր» յանձին Դորաուսի, Ֆոյերբախի, Բրուսո Բաուէրի, որոնք սկսեցին մի կտրաբեալ հերձաւծ։ Նրանք յարեցին բնափիլիսոփայական մատերիալիզմին. աշխարհն գոյութիւն ունի անկախ «գաղափարից», անկախ «լաւիրենական ոգուց»։ Նրանց փիլիսոփայութիւնը սահմանափակեց կրօնական հարցերով։

¹⁾ Fr. Engels. Anti Dühring.

Աստուածաբանութիւնը վարւեց: Քրիստոնէութիւնը ենթարկեց մոլեգին յարձակումների: Նոր կրակարանի հրաշագործութիւնները հրապարակեցին կեղծութիւններ, սովետաութիւններ, առասպելներ.— առասպելներ, որոնք մեծ մասամբ հնարած են իրենց պապ-միշների կողմից: Ղա մի ահարկու և աւերիչ հոսանք էր, որի դէմ անգոր էին թէօլոգիական իմաստասիրութեան բոլոր նրբութիւնները: Կրօնը թէօլոգիական իմաստով մերժեց և մարդապաշտութիւնը (սէրը կամ պաշտամունքը մարդկութեան) բարձրացեց մինչև կրօնի տարիժանը: Գաղափարը մեղափոխական իմաստով ժխտեց և դարձաւ սոսկ «մարդկային ուղեղի արտադրութիւն»:

«Աստուած մարդուս ենթակայական (սուբյեկտիւ) էութիւնն է՝ դրսևորած (ausgesondert, exteriorisé): Մարդս անգիտակցաբար առարկայացնում է իր սեփական էութիւնը և ապա ինքզինքը առարկայ է դարձնում այդ առարկայացրած ու արդէն սուբյեկտ դարձած էութեան: Այդտեղ է կրօնի գաղպնիքը: Դու հաւատում ես սէրին, իբրև մի աստուծային չարկութեան, որովհետև դու ինքդ սիրում ես: Դու հաւատում ես, որ Աստուած իմաստուն է, որովհետև դու քո էութեան մէջ յաւադոյն բան չբոլորես, քան խելքն ու բարութիւնը: Եւ դու հաւատում ես Աստուծոյ գոյութեան, որովհետև դու ինքդ գոյութիւն ունիս, իբրև սուբյեկտ 1):

Գեղարեստական, դիւթիւ լեզուով և վարպետօրէն կարարւած՝ Ս. Դրքի ներքին խորհուրդների մի վերլուծումն է տալիս մեզ Ֆոյերբախի «Քրիստոնէութեան էութիւնը», որ չափապակութեամբ է կարգացում: Զարմանալի է, որ այդ գրւածքը գերել էր իր ժամանակակիցներին և դեռ շարունակում է գերել:

Առնենք Ֆոյերբախից ինչ որ կարևորագոյնն է մեր թեմայի համար ու առաջ գնանք: Նա ուսուցանում է ուրեմն, որ այն բոլոր զգերագոյն էակները, որոնց ստեղծել է մեր կրօնական երեւակաշութիւնը, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ՝ ֆանտաստիկական անդրադարձումն մեր սեփական էութեան: Կրօնի գաղափարը մերժում է՝ իբր ինքնածին, ինքնուրոյն: Իսկ այդտեղից մինչև անկախ գաղափարների հերքումը ընդհանրապէս՝ մի քայլ է միայն:

1) L. Feuerbach, Das Wesen des Christenthums.

Ֆոյերբախը պատմական էությունների հարցով չստիպւած էր զբաղուիլ։ Նա ընդունում էր զարգացման դադափարը մարդկային պատմութեան մէջ և կարծում էր, որ պատմութեան տարբեր շրջանները կրօնական տարբերութիւններով են բնորոշուած։ Չերմ մատերիալիստ բնափիլիսոփայական խնդիրներում՝ նա իդէալիստ մնաց պատմութեան փիլիսոփայութեան մէջ։ Սակայն, կրկնում ենք, նա այդ ճիւղով շատ էր հետաքրքրուիլ։ Նրա ծառայութիւնը այդտեղ, այսպէս ասած՝ անուղղակի է։ Ենթոհիւ այդպիսի կրօնի ըմբռնումին՝ Ֆոյերբախը եղաւ շողկապող օղակ Հեգելի և մի ուրիշ մարդու միջև, որը կոչւած էր թերեւս ամենամեծ ազդեցութիւնը դործելու ժամանակակից տնտեսական, սոցիալական ու քաղաքական հասկացողութիւնների վրայ։ Այդ մարդն էր Կարլ Մարքսը (1818—1883)։

Նա հեգելեան շկոյացի ծայրայեղ ձախակողմեաններից էր։ 40-ական թվականներին երիտասարդական խանդավառութեամբ ողջունեց նա Ֆոյերբախին, ջարագովելով նրա այն հիմնական միտքը՝ թէ կրօնական դադափարը անդրադարձումն է մեր սեփական էութեան։ Նւ արդէն 1844-ին *Deutsch—Französische Jahrbücher* ում նա ձայնակցում էր Ֆոյերբախին, յայտարարելով՝ որ մարդն է ստեղծում կրօնը և ոչ կրօնը մարդուն ¹⁾։

Չերմ հեգելեան էր Մարքսը, բայց և կատաղի հակառակորդ հեգելեանիզմի։ Նա պինդ զրկեց Հեգելի դիալեկտիկան, իսկ ֆեյախածը չեւ մղեց։ Համաշխարհային պատմութեան մէջ ինչ որ կատարուել է՝ ունեցել է իր ժամանակաւոր անհրաժեշտութիւնը և յարաբերական արդարացումը, — այսպէս է ըմբռնում Մարքսը Հեգելին ²⁾, ու ինքը եղրակացնում է՝ որ ամեն բան, ինչ որ միայն որոշ ժամանակի պայմաններին է համապատասխանել, անհրաժեշտաբար պիտի փոփոխուէր կամ անհետանար այդ պայմանների փոփոխման կամ անհետացման հետ։

Հեգելի դիալեկտիկայի առաջ ոչինչ չը կայ սուրբ, յաւիտենական, արքայութիւն. այս է ըստ Մարքսի՝ հեգելեանիզմի «լեղափոխական».

¹⁾ Der Mensch macht die Religion, die Religion macht nicht den Menschen.

²⁾ Հեգելի Ֆրազը՝ «ինչ որ իրական է, բանաւոր է» այսպէս է մեկնաբանում Մարքսը. ինչ որ իրական է, անհրաժեշտ է, և ուրեմն բանաւոր է։

բնաւորութիւնը: Սակայն մինչդեռ Հեգէլը զուրս էր բերում պարմական էւոլիւցիայի օրէնքները ռացարձակ գաղափարի ինքնազարգացումից, մինչդեռ նրա համար գաղափարը միակ ինքնակաշ իրականութիւնն է՝ Մարքսը եկաւ այն համոզմունքի, որ գաղափարը (ընդհանրապէս!) միայն ռեփրեքս է, անդրադարձումն է իրական աշխարհի, որ մարդս ինքն է արտադրում գաղափարը (ոչ միայն կրօնական, այլ և ամեն գաղափար) և ոչ այլ վերջինը՝ մարդուն: Եւ այդ՝ շնորհիւ Ֆոյերբախի ուսումնասիրութեան: Լիթէ մարդս անգիտակցաբար ստեղծել է կրօնը (ինչպէս Ֆոյերբախն է պնդում), ապա ինչն է արգելում մեզ ընդունել, որ նա ինքն է ստեղծել բոլոր միւս «ինկրէտ» գաղափարները ևս՝ պետութիւն, գեղարեստ, գիտութիւն և այլն. ինչու չընդունել, որ նա ինքն է սահմանել իր քաղաքական, իրաւական և այլն գոյութիւնը—անգիտակցաբար:

Բայց ինչպիսի օրէնքներ են դործել այդպեղի Խնչ հիմնական ուժեր են ղեկավարել սոցիալական հաստատութիւնների ծնունդն ու էւոլիւցիան: Այդ կնճռոյ հարցին պատասխանելու համար՝ Մարքսը յենում է դարուս ականաւոր Ֆրանսիական պարմաբանների՝ Թիէրրիի, Դիզոյի և այլոց ուսումնասիրութիւնների վրայ (որոնց հետ նա ծանօթացել էր 40-ական թւերին Պարիզում): Այդ պարմաբանները յայտարարում էին, որ Ֆրանսիայի քաղաքական պարմութիւնը միջին դարերից սկսած մինչև ներկայ ժամանակները կարելի է լուսաբանել միայն այն դէպքում, եթէ այդ պարմութիւնը ընդունել իբրեւ պայքար Ֆէօդալիզմի ու բուրժուազիայի միջև: